युगप्रवर्तक
क्रांतिबा

संपादक

डॉ. दुष्यंत मनोहर कटारे
कै. व्यंकटराव देशमुख महाविद्यालय
बाभळगाव, ता. जि. लातूर

Scanned by CamScanner

युगप्रवर्तक क्रांतिबा
(Yugpravartak Krantiba)

ISBN : 978-93-5288-364-6

संपादक
© डॉ. दुष्यंत मनोहर कटारे
कै. व्यंकटराव देशमुख महाविद्यालय, बाभळगाव
ता. जि. लातूर-४१३ ५३१.

प्रथमावृत्ती : ११ एप्रिल, २०१७

प्रकाशक
सुनंदा दुष्यंत कटारे
युगप्रवर्तक प्रकाशन,
श्रावस्ती निवास, सिद्धार्थ हौसिंग सोसायटी, यशवंत शाळेच्या मागे,
नांदेड नाका, लातूर-४१३ ५१२.
संपर्क : ८३०८३०५०५०

अक्षरजुळणी
दत्ता मस्के, दिगंबर मस्के
विश्व ऑफसेट प्रिंटर्स, बाभळगाव ता. जि. लातूर-४१३५३१
संपर्क : ७०५८८४८६४८

मुखपृष्ठ-सजावट
डॉ. मा. ना. गायकवाड,
कै. व्यंकटराव देशमुख महाविद्यालय, बाभळगाव

मुद्रक
विश्व कॉम्प्युटर सर्व्हिसेस, बाभळगाव

स्वयंसहाय्यता निधी
₹ १०००/- (एक हजार रुपये)

*प्रस्तुत ग्रंथातील लेखकांच्या मताशी संपादक, प्रकाशक सहमत असतीलच असे नाही.

Scanned by CamScanner

५०.	**क्रांतिबा फुले यांचा सामाजिक दृष्टिकोन** **दिलीप वानखेडे**, श्री.किसनलाल नथमल गोयन्का कला व वाणिज्य महाविद्यालय, कारंजा (लाड)	१९९
५१.	**जोतिबा फुले यांचा सामाजिक दृष्टिकोन** **डॉ. वीणा वा. लाडे**, शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, भंडारा	२०४
५२.	**समाजसुधारक महात्मा जोतिबा फुलेंचे सामाजिक व शैक्षणिक योगदान** **प्रा. डॉ. नानासाहेब जाधव**, कै. व्यंकटराव देशमुख महाविद्यालय, बाभळगाव, ता. जि. लातूर	२०८
५३.	**महात्मा फुले यांच्या साहित्यातील सामाजिक जाणिवा** **डॉ. राम चौधरी**, कला व वाणिज्य पदवी महाविद्यालय, पेट्रोलपंप, जवाहनगर, भंडारा	२१३
५४.	**क्रांतिसूर्य महात्मा जोतिबा फुले** **प्रा. कुचेकर एच. एस,** तु. कृ. कोलेकर कला आणि वाणिज्य महाविद्यालय, नेसरी, ता. गडहिंग्लज, जि. कोल्हापूर.	२१६
५५.	**महात्मा जोतिबा फुले यांचे साहित्यातील सामाजिकता** **प्रा. अनुप अरुण नांदगावकर**, स्वा.से.श्री.क.रा.इन्नाणी महाविद्यालय, कारंजा (लाड), जि.वाशिम	२२१
५६.	**महात्मा फुले यांचे चरित्र, सामाजिक व वाङ्मयीन कर्तृत्त्व** **विष्णू शिवाजी कांबळे**, राणी चन्नम्मा विद्यापीठ, बेळगावी	२२५
५७.	**महात्मा फुले यांची विचारसरणी आणि मराठी साहित्य** **डॉ. बालाजी विठ्ठलराव डिगोळे**, शिवजागृती महाविद्यालय, नळेगाव, ता. चाकूर, जि. लातूर	२२७
५८.	**विद्येविना मति गेली** **आबासाहेब उमाप**, कला व वाणिज्य महाविद्यालय, पुसेगाव, ता. खटाव जि. सातारा	२३७
५९.	**क्रांतिबा फुले यांचे वाङ्मय व विचारदर्शन** **डॉ. उज्वला यशवंत सामंत**, स. का. पाटील सिंधुदुर्ग महाविद्यालय, मालवण, जि. सिंधुदुर्ग	२४०
६०.	**महात्मा फुले यांच्या 'अखंडा'तील विज्ञाननिष्ठा** **प्रतिभा भीमराव गायकवाड**, महाराष्ट्र उदयगिरी महाविद्यालय, उदगीर, जि. लातूर	२४५
६१.	**महात्मा जोतिबा फुले के साहित्य का सामाजिक पक्ष** **डॉ. राजेश भामरे**, ईकरा एच. जे. थीम कॉलेज, जलगाँव	२४९
६२.	**महात्मा फुले यांचे समग्र साहित्य- विचार व चिंतन** **डॉ. धीरजकुमार सत्येकाल कोतमे**, जयक्रांती महाविद्यालय, लातूर	२५४
६३.	**महात्मा फुले यांचे वाङ्मय : समाजपरिवर्तनाचे साधन** **डॉ. संतोष तुकाराम कदम**, एस. बी. आर. कॉलेज, म्हसवड	२५८
६४.	**Mahatma Jotirao Phule's Contribution to Literature** **Prof. V. S. Ganvir**, Arts & Commerce Degree College, Petrol Pump, Jawaharnagar, Bhandara	२६३
६५.	**Mahatma Jotirao Phule's *Tritiya Ratna* : The First Modern** **Dr. Shivkumar Bhimrao Rautrao**, Dayanand College of Arts, Latur	२६७
६६.	**युगप्रवर्तक क्रांतिबा फुले : स्त्रीमुक्तीचे प्रवक्ते** **प्रा. डॉ. गणेश क. टाले**, श्रीराम महिला महाविद्यालय, धामणगाव रेल्वे, जि. अमरावती	२७३

 ISBN : 978-93-5288-364-6

Scanned by CamScanner

५९

क्रांतिबा फुले यांचे वाङ्मय व विचारदर्शन

डॉ. उज्वला यशवंत सामंत
स. का. पाटील सिंधुदुर्ग महाविद्यालय, मालवण, जि. सिंधुदुर्ग

राजकीय गुलामगिरीपेक्षा सामाजिक व मानसिक गुलामगिरी ही अधिक त्रासदायक असते, अशा विचारांच्या महात्मा जोतिबा फुल्यांनी ज्या मार्गाने सामाजिक क्रांती केली त्यापैकी एक अत्यंत महत्त्वाचे साधन म्हणजे त्यांचे वाङ्मय होय. समाजातील सूक्ष्मात्सूक्ष्म घटना त्यांच्या मनावर परिणाम घडवत असे. त्यांची तीव्र संवेदनक्षमता त्यांच्या मन:पटलावर तीव्र पडसाद उमटवत होती. क्रांतीसाठी जी अस्वस्थता आवश्यक असते, ती अस्वस्थता नेमकी फुलेंपाशी होती. तीव्र संवेदनशीलतेबरोबरच परखडपणा हा गुणधर्मही असल्याने तत्कालीन समाजव्यवस्थेविरोधात असूड उगारण्याचे धारिष्ट्य त्यांनी केले. तुमच्या समाजव्यवस्थेतच जर दोष असतील, तर तुमची आर्थिक व राजकीय प्रगती शून्यच असेल, असे त्यांचे ठाम मत होते.

पेशवाईचा अस्त आणि ब्रिटिश काळ यांचे पडसाद त्यांच्या लेखनावर उमटलेले दिसतात. त्यांना परकीयांच्या दास्यापेक्षा स्वकीयांचे हे जातीदास्य अधिक जाचक वाटते. हे त्यांचे मूलभूत विचार त्यांच्या साहित्याचा केंद्रबिंदू आहेत.

'तृतीय रत्न अथवा नेत्र' या त्यांच्या इ. स. १८५५ साली प्रसिद्ध झालेल्या नाटकातली 'ज्ञान हीच सर्वश्रेष्ठ शक्ती आहे' हा त्यांचा विचारच अधोरेखित होताना दिसतो. नाटक या अंगाने जेव्हा या नाटकाचा विचार केला जातो, तेव्हाही त्यात अनेक नाविन्यपूर्ण बदल त्यांनी केले आहेत, हे लक्षात येते. उपहासात्मकता, नेमकेपणा, रहस्यमयता यांच्या साहाय्याने त्यांनी अभिनव पात्रप्रयोगातून 'तृतीय रत्न' साकारले आहे. 'विद्येविना मती गेली। मतिविना वित्त गेले। वित्तविन शूद्र खचले। हे सारे अनर्थ एका अविद्येने केले।।' असे सांगून शिक्षणाचा तिसरा नेत्र उघडल्यास माणसाच्या सर्व अंधश्रद्धा व समस्या नाहीशा होतील, हा दृढविश्वास जोतीरावांनी या नाटकात प्रदर्शित केला आहे.

जून १८६९ मध्ये 'छत्रपती शिवाजीराजे भोसले यांचा पवाडा' जोतीरावांनी लिहिला. अगदी शिवरायांच्या जन्मापूर्वीपासून मृत्यूपश्चात् हकिगत या पोवाड्यात झाली आहे. केवळ शिवरायांचा जीवनवृत्तांत कथन करणे, हा जोतीरावांचा हेतू नाही. 'गाते कटावांत सार, लक्ष देई अर्थावर' असे जोतीराव या पोवाड्यात म्हणतात. 'रोविला झेंडा हिंदुंचा' हिंदुचे राज्य स्थापन करणारे राजे म्हणून शिवराय त्यांना जवळचे वाटतात. या पोवाड्यातही जोतीराव जिजाऊच्या मुखातून शिवबास पूर्वहकिगत पुढीलप्रमाणे सांगतात.

'या क्षेत्राचे धनी कोण कोणी बुडविले। सांगते मुळी कसे झाले।। क्षेत्रवासी म्हणोन नाव क्षत्रिय धरले। क्षेत्री सुखी राहीले। अन्य देशिंचे दंगेखोर हिमालयी आले। होते लपुन राहीले।। पाठी शत्रुभौती झाडी किती उपासी मेले। गोमांसा भाजून धाले।। पाला फळे खात आखेर ताडपत्रा नेसले। झाडी उल्लघून आले।। लेखणीचा धड शीपाया सेनापती केले। मुख्य ब्रह्मा नेमले।। बेफाम क्षेत्रिय होते अचूक टोळ उतरले। कैदी सर्वांस केले।। सर्व देशी चाल त्याचे गुलाम बनविले। डौलाने क्षुद्र म्हणाले।। मुख्य राजा झाला ज्याने कायदे केले। त्याचे पुढे भेद केले।। ब्रह्मा मेल्यावर परशराम पुंड माजले। उरल्या क्षत्रिया पिडीले।। माहारमांग झाले किती देशोधडी केले। ब्राह्मण चिरंजीव झाले।। देश निक्षत्रीय झाल्यामुळे यवना फावले। सर्वांस त्याही पिडीले।। शुद्र म्हणती तुम्हा हृदयी बाण टोचले। आज बोधाया फावले।।' (छत्रपती शिवाजी राजे भोसले यांचा पवाडा)

या ओळीमध्ये जोतिबांच्या विचारांचे प्रधान सूत्र दिसते तर पोवाड्याचा शेवट 'इंग्लिश ज्ञान होता म्हणे मी पुत्र क्षेत्र्याचा।

ISBN : 978-93-5288-364-6

Scanned by CamScanner

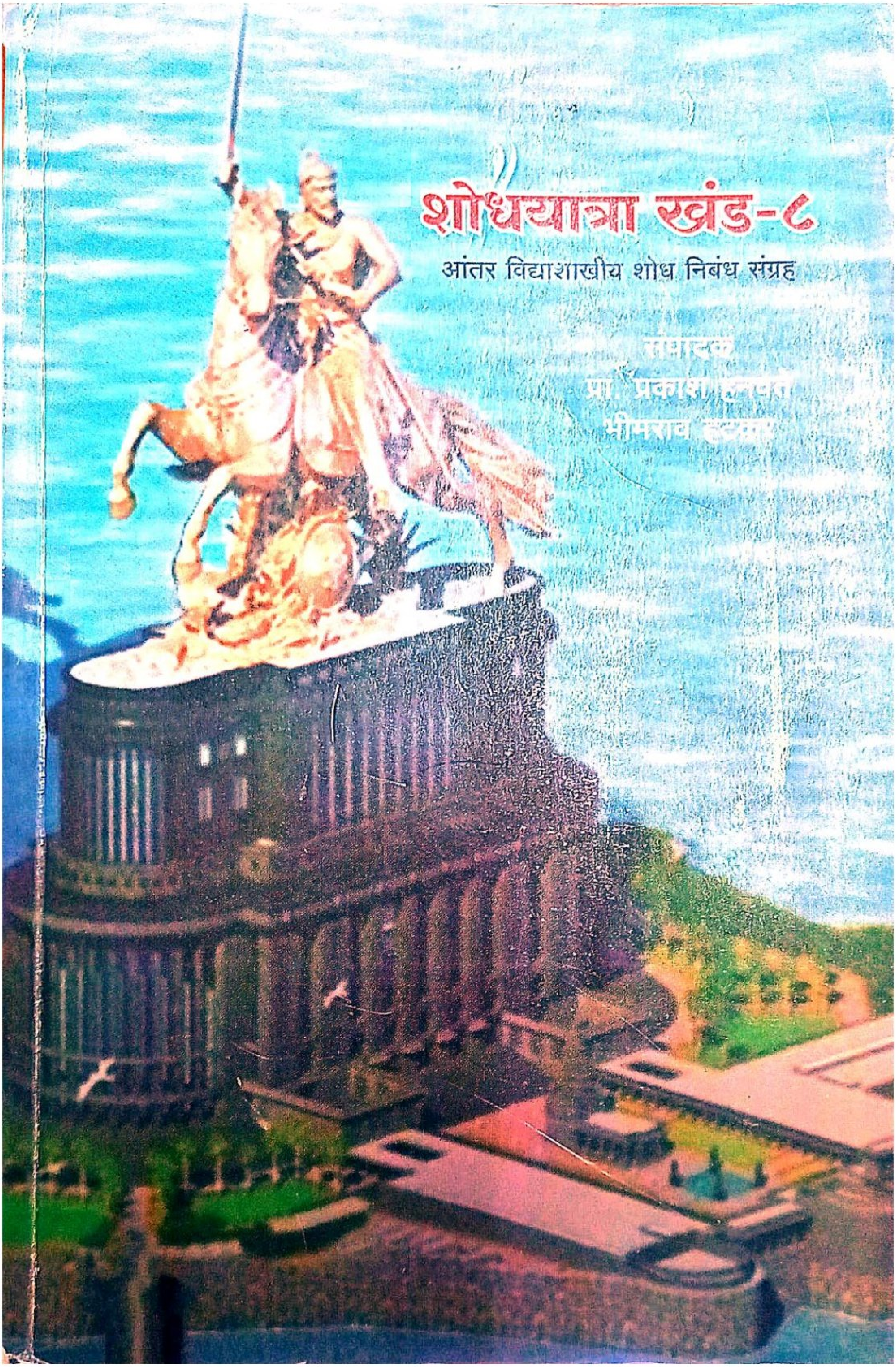

शोधयात्रा खंड-८

आंतर विद्याशाखीय शोध निबंध संग्रह

संपादक

प्रा. प्रकाश [illegible]

भीमराव [illegible]

Scanned by CamScanner

शोधयात्रा खंड-८

(आंतरविद्याशाखीय शोधनिबंध संग्रह)

संपादक

प्रा. प्रकाश हनवते
समता नगर, खैरी प्लॉट
जिंतूर, जि परभणी - ४३१ ५०९
भीमराव हटकर, नांदेड

निसर्ग पब्लिकेशन, हिंगोली

Scanned by CamScanner

शोधयात्रा खंड - ८

(आंतरविद्याशाखीय शोधनिबंध संग्रह)

संपादक

प्रा. प्रकाश हनवते
समता नगर, खैरी प्लॉट,
जिंतूर, जि. परभणी - ४३१ ५०९

भीमराव हटकर, नांदेड

Editorial Board	Peer-Review Committee
संपादक मंडळ	**परीक्षण समिती**
प्रा.डॉ. विलास मगदूम	प्रा.डॉ. उत्तम हनवते
प्रा.डॉ. एकनाथ पाटील	प्रा.डॉ.जी.पी. फसले
प्रा.डॉ. प्रमिला भुजाडे	प्रा.डि.डी. जोंधळे
प्रा.डॉ. डि.व्हि. हरगिले	प्रा.जी.व्ही.गट्टी
प्रा. सय्यद महेबुब	प्रा.डि.जी. कापूरे
प्रा. ज्योती काळबांडे	प्रा.एस.एन. खडपकर
प्रा. जे.के. ससाणे	प्रा.डॉ. विलास पाटील

Scanned by CamScanner

अनुक्रमणीका

१. वास्तव ....अॅट्रॉसिटी कायद्याचे ०७
- सुधाकर रा. सुराडकर, मुंबई
२. अॅट्रॉसिटी कायद्यातील तरतुदी आणि गुन्हे नोंद १२
संकलन - मधु कांबळे
३. अॅट्रॉसिटी आहे आमच्या हक्काची! १५
प्रा. ज्योती पंडीत धुतमल, परभणी
४. मराठा - कुणबी अस्मिता, अस्तित्व आणि संबंध १७
डॉ. वामन गवई, अमरावती
५. अॅट्रॉसिटी कायदा, आरक्षण आणि मराठा समाजाचे मोर्चे : एक वास्तव - २४
प्रा.डॉ. फसले जी.पी, माजलगाव
६. अॅट्रॉसिटी कायदा, आरक्षण आणि मराठा समाजाचे मोर्चे: एक वास्तव - ४५
प्रा. बाजीराव पाटील, रावानगरी
७. अॅट्रॉसिटी कायदा आरक्षण आणि मराठा समाजाचे मोर्चे: एक वास्तव.- ५४
प्रा. डॉ. लदाफ एस.के, औसा
८. शिलालेख निर्माता सम्राट अशोक एक पारदर्शक शासक ६०
प्रा. डी. जी. कापुरे, महागाव
९. डॉ. आंबेडकरांचे विद्यार्थी व युवकांना दिलेल्या प्रत्यक्षवादी संदेशाचे ६७
समाजशास्त्रीय विश्लेषणात्मक अध्ययन - प्रा.डॉ. प्रमिला भुजाडे, औरंगाबाद
१०. २०१६ ची अमेरिकन राष्ट्राध्यक्षाची निवडणूक ७२
प्रा.ज्योती काळबांडे, मुळावा
११. नांदेड जिल्हयातील दलित महिलांचे दलित चळवळीतील योगदान - ७८
प्रा. डॉ. उत्तम कऱ्हाळे, आ. बाळापूर
१२. बहामनी काळातील महाराष्ट्राची धार्मिक परिस्थिती ८३
प्रा. डी. डी. जोंधळे, पांढरकवडा
१३. वि. रा. शिंदे व डॉ. आंबेडकरांच्या कार्यांचा परस्पर संबंध ९४
प्रा.ए.एम. काळबांडे, विसरवाडी
१४. भारतीय राज्यघटनेवरील ब्रिटीशकालीन कायद्याच्या प्रभावाचे ऐतिहासीक ११०
अध्ययन - प्रा. डॉ. गट्टी जी.व्ही, सिरसाळा
१५. सिंधुदुर्ग जिल्ह्यातील भात उत्पादक शेतकऱ्यांचे आर्थिक सामाजिक अध्ययन - ११५
प्रा. डॉ. देविदास हारगिले, मालवण
१६. कोल्हापूरच्या इतिहासातील महाराणी राजसबाई यांची भूमिका - १२८
काकडे विजयकुमार, नांदेड

Scanned by CamScanner

ISBN -978-93-5212-468-8

SETTLEMENT GEOGRAPHY

(RURAL & URBAN)

910.2
THA|PAT
30785

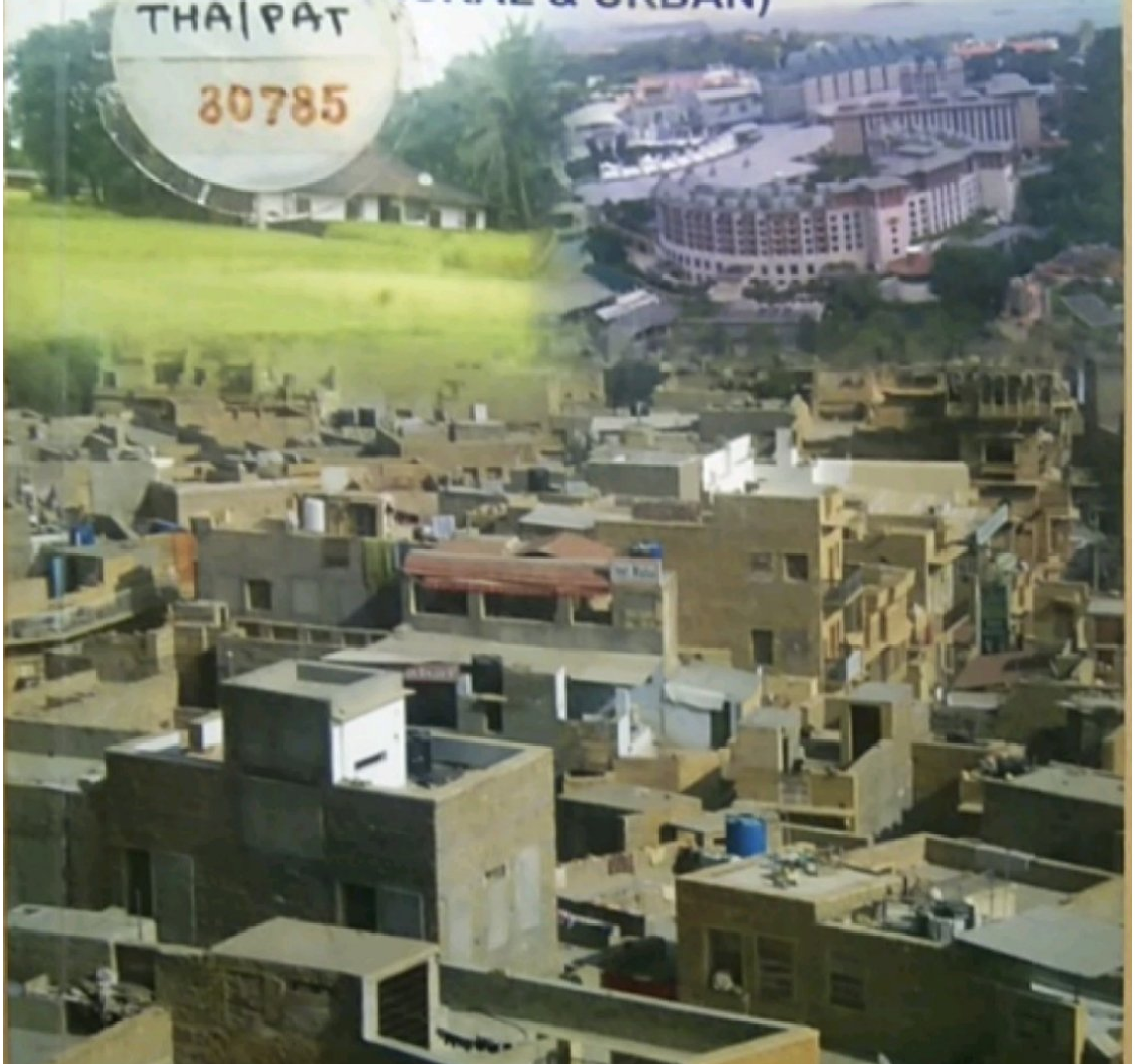

Dr. Shivram Thakur | Dr. Rajaram Patil | Dr. Moushumi Datta | Dr. Ramchandra Katkar | Prof. Hanamant Yadav | Prof. Khutabuddin Mulani

KOKAN GEOGRAPHERS ASSOCIATION OF INDIA

Scanned by CamScanner

2016 - 2017

T. Y. B. A. University of Mumbai
Geography, Paper No. IV

S.K. ... & JR. COLLEGE LIBRARY MALVAN

SETTLEMENT GEOGRAPHY
(Rural & Urban)

30785

Dr. Shivram Thakur
Head Dept. of Geography
S. P. K. Mahavidyalay,
Sawantwadi
Dist : Sindhudurg

Dr. Rajaram Patil
Head Dept. of Geography
Arts & Commerce College,
Phondaghat
Dist : Sindhudurg

Dr. Moushumi Datta
Associate Professor,
Dept. of Geography
N. K. College, Malad, Mumbai

Dr. Ramchandra Katkar
Head Dept. of Geography
S. K. Patil College, Malvan
Dist : Sindhudurg

Prof.Hanmant Yadav
Associate Professor,
Dept. of Geography
S. R. M. College, Kudal
Dist : Sindhudurg

Prof. Khutabuddin Mulani
Head Dept. of Geography
Abasaheb Marathe College
Rajapur
Dist : Ratnagiri

S.K.P.S.M ... Malvan
Acc. No. 30785
Price 150/- Date 23/11/16

Published By
KOKAN GEOGRAPHERS ASSOCIATION OF INDIA

Scanned by CamScanner

910.2
THA/PAT
30785

SETTLEMENT GEOGRAPHY

(Rural & Urban)

1st Edition 09th October, 2016

Dr. Shivram Thakur
Dr. Rajaram Patil
Dr. Moushumi Dutta
Dr. Ramchandra Katkar
Prof.Hanmant Yadav
Prof. Khutabuddin Mulani

©All rights reserved.
Price : 150/-

Published by:
Konkan Geographers Association, of India
A/P Janavali Tal: Kankavli Dist: Sindhudurg (MS) 416602.
Dr. S.A.Thakur-9423301931 Dr. R. B. Patil-9421148078

Printed at:
Shri Ganesh Printers Kankavli
Dist: Sindhudurg.

ISBN -978-93-5212-468-8

Scanned by CamScanner

About Authors....

Dr. Shivram Thakur
Head Dept. of Geography
S. P. K. College, Sawantwadi
Dist : Sindhudurg

Dr. Rajaram Patil
Head Dept. of Geography
A & C. College, Phondaghat
Dist : Sindhudurg

Dr. Moushumi Datta
Associate Professor
Dept. of Geography , N. K. College, Malad,
Dist : Thane , Mumbai

Dr. Ramchandra Katkar
Head, Dept. of Geography
S. K. Patil College, Malvan,
Dist. Sindhudurg.

Prof. Hanamant Yadav
Associate Professor
Dept. of Geography , S. R. M. College, Kudal
Dist. Sindhudurg.

Dr. Khutabuddin Mulani
Head, Dept. of Geography
Abasaheb Marathe A. & N.C.S. College,
Rajapur, Dist. Ratnagiri

Books Published by
Konkan Geographers Association of India
(with ISBN)

1. **Environmental Geography** - Dr. S. A. Thakur & Dr. R. B. Patil
2. **Introduction to Sindhudurg District** - Dr. S. A. Thakur & Dr. R. B. Patil
3. **North India : Tourist Paradise** - Dr. R. B. Patil & Dr. S. N. Patil
4. **South India : Tourist Heritage** - Dr. R. B. Patil & Prof. B. U. Patil
5. **Senior Citizen** - Dr. Haider-E-Karar
6. **Bio-diversity** - Dr. Haider-E-Karar
7. **Practical Geography** - Dr. Hemant Pednekar

KOKAN GEOGRAPHERS ASSOCIATION OF INDIA

Scanned by CamScanner

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर

काल, आज आणि उद्या

प्रकाश उत्तम हनवते

प्रा.डॉ. उत्तम हनवते

Scanned with CamScanner

Scanned by CamScanner

Scanned with CamScanner

Dr. Babasaheb Ambedkar : Kal, Aaj ani Udhya

Edi. Prakash Hanwate/Prof. Dr. Uttam Hanwate

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर : काल, आज आणि उद्या

संपादक : प्रकाश हनवते / प्रा.डॉ. उत्तम हनवते

सर्व हक्क संपादकिय

प्रकाशक : निसर्ग पब्लिकेशन, "स्वरशिल्प" नाईकनगर, हिंगोली.

भ्रमणध्वनी : ०९४२२१७९४६१

pavanprakashan@gmail.com

प्रथम आवृत्ती : ११ जुलै २०१६

मुद्रक : डेल्टा प्रिंटर्स, पूणे

अक्षर जुळवणी : पत्की झेरॉक्स अ‍ॅण्ड कॉम्प्युटर,
मुकूंद मधुकरराव पत्की,
भाजी मंडी रोड, जिंतूर, जि. परभणी - ४३१ ५०९
मो. ९८८११०२७९०

मुल्य : ५००/-

ISBN No. : 978-81-925656-8-2

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर : काल, आज आणि उद्या या ग्रंथातील सर्व लेखन, मते आणि अभिप्राय संबंधित लेखकांची असून त्या संबंधी संपादक, संपादक मंडळ, प्रकाशक, मुद्रक व वितरक सहमत असतीलच असे नव्हे.

Scanned with CamScanner

Scanned by CamScanner

३१. विकास कांबळे, नांदेड..... घटनेचे शिल्पकार : डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर/१४०
३२. इंजि. भिमराव हाटकर, नांदेड.... डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर : उत्स्फुर्त भाषणाने देश जिंकणारा महायोध्दा/१४३
३३. प्रा.डॉ. मिनल खेरडे, अमरावती..... स्त्रियांच्या सामाजिक उन्नतीमध्ये डॉ. आंबेडकरांचे योगदान/१४९
३४.प्रा. प्रकाश शिंदे, जालना .... डॉ. आंबेडकरांच्या धम्मचक्रप्रवर्तनाचे प्रयोजन/१५४
३५. प्रा.डॉ. माधुरी देवतळे, नागपुर.... डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे समाजवादाविषयी विचार/१५९
३६. प्रा. अशोक अंभोरे, सेनगाव... डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे लोकशाही विषयक विचार/१६२
३७. प्रा. भारती बावीस्कर, औरंगाबाद.... डॉ. बाबासाहेब एक उत्कृष्ट साहित्यिक/१६५
३८. प्रा. पल्लवी देशमुख, रिसोड.... डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे स्त्री विषयक विचार/१६७
३९. प्रा.डॉ. रमेश मोरे, रिसोड..... सत्याग्रही डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर/१६९
४०. प्रा. डॉ. संघमित्रा सरवदे, हातकणंगले..... डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर : इतिहास मिमांसा आणि इतिहास पुनर्लेखनाची नवीन दिशा/१७२
४१. माधव गडदे, जिंतूर.... नेतृत्वाचा मानदंडः डॉ. आंबेडकर/१७६
४२. धोंडीरामसिंह राजपुत, वैजापुर...डॉ. आंबेडकरांचे शैक्षणिक विचार/१७९
४३. सुनिता घोडगे, हिंगोली.... प्रखर देशभक्त डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर/१८१
४४. प्रा.डॉ. दिनेश मोरे, बारामती..... डॉ. आंबेडकर आणि संविधान/१८४
४५. प्रा.डॉ. कुसुमेंद्र सोनटक्के, दर्यापुर..... बावीस प्रतिज्ञांचे ऐतिहासिक महत्व/१८९
४६. प्रा. गौतम कांबळे, वाळुज .... डॉ. आंबेडकरांचे संरक्षण व परराष्ट्र विषयक विचार/१९२
४७. ज्योती पंडीत, परभणी.... धम्म चळवळीतील तरुणांचे योगदान/१९५
४८.प्रा राम मोरे, बारामती...... डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरः ग्रंथालय आणि ग्रंथप्रेम/१९८
४९. प्रा. विजय बोबडे, वर्धा.... डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि लहान राज्य/२०२
५०. प्रा.डॉ. मोहन खडसे, अकोला.... डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि सामाजिक न्याय/२०५
५१. प्रा.डॉ. ज्योती तारदाळकर, पुणे.... डॉ. बाबासाहेबांचा वैचारीक वारसा आणि आपण/२०७
५२. प्रा. श्रीहरी पितळे, रिसोड..... शनि शिंगणापुरः समस्या आणि डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर/२१०
५३. इंजि. सुरेश देशमुख, नागपुर.... मन्वंतर/२१४
५४. प्रा.डॉ. सुरेश काळे, नागपुर..... डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे शैक्षणिक विचार/२१९
५५. प्रा. सिध्दार्थ मेश्राम, कामठी.... जलतज्ञाच्या परिप्रेक्षात डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर/२२४
५६. प्रा. देविदास हरगिले, मालवण..... कल्याणकारी अर्थव्यवस्थेचे पुरस्कर्ते डॉ. आंबेडकर/२२८
५७.प्रा. डॉ. दिपा सावळे, परंडा...... महामानव डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर/२३१
५८. प्रा.डॉ. संगिता शिंदे, नांदेड...... डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे इतिहास चिंतन/२३५
५९. प्रा. निता पांडे, बार्शीटाकळी..... डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि भारतीय स्त्री/२३९
६०. प्रेम हनवते, उमरखेड..... कामगार चळवळीचे महानायक डॉ. आंबेडकर/२४२

Scanned with CamScanner

Scanned by CamScanner

Prahladrai Dalmia Lions College of Commerce & Economics

Sunder Nagar, S. V. Road, Malad (W), Mumbai - 400 064.
Tel. : 91-22 28725792 ❖ Fax : 91-22 2873 2270
Email : libraryseminar2016@gmail.com / dalmialionscollege@gmail.com
Website : www.dalmialionscollege.ac.in

UGC sponsored One day National Seminar on

Innovative Application of Technology in Libraries

CONFERENCE PROCEEDINGS

Organised by

VEDANTA - LIBRARY

on

Friday, 23rd September, 2016.

Scanned with CamScanner

Scanned by CamScanner

A UGC SPONSORED ONE DAY NATIONAL SEMINAR ON

Innovative Application of Technology in Libraries

(Conference Proceedings)

Chief Editor

Principal - Dr. N. N. Pandey

Convenor & Editor

Mrs. Shital Nilesh Shah

ORGANISED BY :-

II व्यापारेय सेवा II

Prahladrai Dalmia Lions College of Commerce & Economics

Sunder Nagar, S. V. Road, Malad (West), Mumbai - 400064.

23rd September, 2016.

Scanned with CamScanner

Scanned by CamScanner

Scanned with CamScanner

/

11	**Awareness and Use of Electronic Information Resources at Arts and Commerce College, Madha: A Study** *Mr. Mahesh N Gaikwad*	96
12	**Role of E-Shodh Sindhu Consortium in dissemination of legal information** *Mrunmayi Ranade*	101
13	**Digital Preservation and Storage in Libraries** *Dr. Parul Zaveri*	110
14	**E-Discovery Tools and Application in Modern Libraries – YIPPY Search Engine** *Pralhad Jadhav*	118
15	**Impact of Digital Revaluation on Libraries** *R. G. Baheti*	133
16	**Use of Smart Phone as a Learning Device** *Rizwan Sheikh and Dr. Vaidehi C. Pandya*	140
17	**Library Audit for College Library** *Dr. Sachin Vaidya and Mr. Paritosh Pawar*	155
18	**Electronic Resources and Academic Libraries** *Dr. Mrs. Sadhana Vijay Satao*	163
19	**Role of ICT's to transform the Library professionals and provision in Library Service** *Sandeep Shrinath Gupta*	168
20	**Fundamentals of ICT Application in Libraries** *Mr. Sangramsinh S. Pawar*	179
21	**Use of Library Automation Software in College libraries of Mumbai - A survey** *Mrs. Sheetal Sawant*	189

Scanned with CamScanner

Scanned by CamScanner

Scanned with CamScanner

© No part of this publication should be reproduced, stored in a retrieval system or transmitted in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording and/or otherwise without the prior written permission of the editors and the publisher.

ISBN: 978 - 81 - 926019 - 7 - 7

Information contained in this work has been received from respective research scholars/paper author/s. For information published herein, Prahladrai Dalmia Lions College of Commerce & Economics, Publisher are not responsible. Author are solely responsible for any damages arising out of use of this published information work.

Published by:
Prahladrai Dalmia Lions College of Commerce & Economics.
Sunder Nagar, S. V. Road, Malad (West), Mumbai - 400 064.
Tel.: 2872 5792 • **Fax:** 2873 2270
Email: dalmialionscollege@gmail.com
Website: www.dalmialionscollege.ac.in

Printed by:
Moksh Art 'N' Print, Malad.
On behalf of Prahladrai Dalmia Lions College of Commerce & Economics.

Scanned with CamScanner

Scanned by CamScanner

SPECIAL ISSUE ON LIBRARY & INFORMATION SCIENCE

Mangaon Shikshan Prasarak Mandal's

D. G. TATKARE MAHAVIDYALAY

(Arts, Science, Commerce, IT and Management) Tal.: Mangaon, Dist.: Raigad, 402 104

LIBRARY DEPARTMENT OF COLLEGE
&
SCHOLARLY RESEARCH JOURNAL FOR INTERDISCIPLINARY STUDIES

SJIF Impact Factor **5.403** , ISSN **2278-8808(E)**, ISSN **2319-4766 (P)**

Jointly organizes
International Conference
ON
Challenges and Opportunities in Library
&
Information Science and Academic Libraries
Date- 10th December 2016

Asst. Prof. Sangita Utekar Librarian
Convener,
D.G.T. College, Mangaon –Raigad

Asst .Prof. Rajendra Acharya
I/C Principal,
D.G.T. College, Mangaon -Raigad

Scanned by CamScanner

22

4

ISSN 2319-4766

Special Issue

of

SCHOLARLY RESEARCH JOURNAL FOR INTERDISCIPLINARY STUDIES

SRJIS

Impact Factor SJIF (2015) - 5.403

Content

Sr. No	Title & Name of Author	Page No
1.	Impact of NAAC on The Best Practices of College Libraries in Beed District in Maharashtra *Dr. Sanjay L. Bhedekar*	1-6
2.	Application of Web 2.0 in Academic Library Innovative Services *Dr. Paithankar Rajeev R. & Mrs.Jadhav Vandana V.*	7-10
3.	Automation of Academic Libraries: Problems and Solutions *Prof Gavhane Maharudra Prabhu*	11-15
4.	Electronic Resources : Collection Development Policy *Mr. Hirve P.S.*	16-20
5.	Libraries and Higher Education *Smt. Hudge Madhubala Gangadhar*	21-22
6.	Challenges and Opportunities in Library and Information Science & Academic Libraries: Technology Enabled Library Services *Kantilal Nanaso Tamhane & Pawar Rohan Raju*	23-27
7.	Use of Social Media in Libraries *Mr. Anil Kadam*	28-38
8.	INFLIBNET - A Gateway to India's Academic and Research Community *Patil Deepak Ramesh*	39-43
9.	Role of Internet: Digital and Virtual V/S Physical Library *Mr. Manohar R. Kondaguria*	44-49
10.	Mobile Technology: Innovative Tool for Libraries *Mr. Machhindra Bangar*	50-52
11.	Industrial or Corporate Library as A Knowledge Management Center *Pradip Das*	53-63

TRUE COPY
LIBRARIAN
Sant Rawool Maharaj
Mahavidyalay, Kudal
Sindhudurg Pin: 416520

Scanned with CamScanner

Scanned by CamScanner

Scanned with CamScanner

12.	Collection Development and Resource Sharing in Libraries : A Vital Role of Consortia *Rastrapal Nathuji Dange & Dr. S.M Joulkar , Atul S. Lamsonge*	64-74
13.	E – Sodh Sindhu : Consortial Gateway Digital Repository for Higher Education in India *P. Vijay Mahesh Kumar & Dr. A.V. Kishore*	75-80
14.	Information Literacy : Essential Skill For the Information Literate *Prof. Nitesh Motghare & Dr. Bhagwan Thavkar*	81-83
15.	Innovative Library Services *Devidas Eknathrao Dadse*	84-88
16.	E - Services of Library in E - Education System *Prof. D.G.Patil*	89-95
17.	Protection IPR in the Cyberspace through National Legislative Frameworks in India and USA: A Comparative Approach *Dr. D. W. Deote & Prof. U. S. Kurhade*	96-108
18.	Marketing Information System for Libraries and Information Centers *Dr. Dhananjay Bhagawan Sutar*	109-112
19.	Library Marketing as an Innovative Service for Quality Development : A Study on some selected Libraries of Assam *Dr. Kishore Kumar Sarmah & Ms. Sangita G Utekar*	113-121
20.	LIS Education, Research and Training for The Future *Dr. Rajkumar Pandharinath Ghule*	122-125
21.	Resource Sharing: A Rethinking *Dr. S. P. Nimbharkar*	126-132
22.	TQM in Lis Sector with Special Reference to Human aspect *Dr. Urmila Pravin Ravat*	133-138
23.	What's up in the Library? User needs something new in the Library *Dr. Vinita Jain*	139-143
24.	The Importance and Need of Library in Modern Society *Dr. Milind [illegible] Anasane*	144-146
25.	ICT enabled Library Services *Dr. [illegible] M. Patil*	147-150
26.	Digital Libraries and Copyright Issues *[illegible]*	151-156
27.	Use of Mobile Technology in Library *[illegible]*	157-159
28.	[illegible] Library and Information Services *[illegible]*	160-163
29.	[illegible] *[illegible]*	164-169

30.	Institutional Repositories: An Emerging Dimension of Scholarly Communications *Miss Minakshi B. Bondge & Dr. K Kumar*	170-177
31.	Outsourcing in Library and Information Services *Miss. Rakte Jyoti Bhausaheb*	178-180
32.	E-resources and services in College Libraries *Mr. Mundhe S.D. & Dr. Veena Kamble*	181-184
33.	Green /Sustainable Library: An Overview *Mr. Pradip Tulshiram Patil & Mr. Atul Panditrao Patil*	185-189
34.	E-book Management with Open Source Software: Special Reference to Calibre *Mr. Vilas G.Jadhav*	190-194
35.	Use of Information Technology in Libraries *Mrs. Jyoti Chitale*	195-202
36.	Changing perspective of Library Services and Role of the Librarian in Digital Era *Mrs: Sayyed S.N.*	203-205
37.	M-Library: Wheels to Pocket *Mrs. Shaheen Sufiyan Momin & Mrs. Nazneen N. Palekar*	206-211
38.	Challenges and Prospects: E-Resources of Digital Libraries in Undergraduate Colleges in Hyderabad *Ms. Ch. Ratna Kumari*	212-220
39.	Professional Development of Librarianship in New Era *Ms. Kalpana Shamrao Sonawane*	221-224
40.	Development of Digital Reference Service and How Its Provide to Proper User *Muneshwar Gajanan D.*	225-231
41.	Challenges regarding Use of Library Facilities and Resources by Engineering College Faculties – A Case study of Jaykumar Rawal Institute of Technology, Dondaicha *Pravin T. Borse & Yogesh P. Patil*	232-236
42.	E-Resources Sharing in Digital Libraries *Prof. Mangesh W. Wagde*	237-241
43.	Web Based Library Services *Prof. Namwad Sudhakar V.*	242-245
44.	Challenges and opportunities of Social Networking : In Academic Libraries *Prof. Pravin N. Pawar*	246-250
45.	Collection Development and Management E-Resources *Prof. Rathod Namdev K. & Prof. Morale Vinayak R.*	251-254
46.	Essential Skills and competencies For LIS Professionals For 21st Century *Prof. Sangramsinh S. Pawar*	255-258

TRUE COPY
LIBRARIAN
Sant Rawool Maharaj
Mahavidyalay, Kudal
Sindhudurg Pin: 416520

Scanned with CamScanner

Scanned by CamScanner

Scanned with CamScanner

शोध-ऋतु

INTERNATIONAL PEER Reviewed JOURNAL

ISSSUE-8 VOL-1 IMPACT -1..5299 ISSN-2454-6283 APRIL-JUNE-2017

सम्पादक
अनिल जाधव मुंबई

कार्यकारी सम्पादक
डॉ. सुनील जाधव नांदेड

पत्राचार हेतु कार्यालयीन पता -
डॉ.सुनील जाधव,
महाराणा प्रताप हाउसिंग सोसाइटी,
हनुमान गढ़ कमान के सामने,
नांदेड-४३१६०५, महाराष्ट्र

Website - www.shodhritu.com
Email - shodhrityu78@yahoo.com

WhatsApp 9405384672

ISSSUE-8 VOL-1 IMPACT -5.955 ISSN-2454-6283 APRIL-JUNE-2017

अ नु क्र म णि का

1.भारत में बाल श्रम : एक समाजशास्त्रीय चिन्तन–अमित सोनी 5
2.शौर्य प्रदर्शन से पिछड़ता राष्ट्रवाद–जय भगवान सिंह 9
3.समकालीन हिंदी साहित्य और समाज–प्रा.डॉ. रेविता ब. कावळे 13
4.वैश्वीकरण का भारतीय संस्कृति पर प्रभाव–नसीम अख्तर 16
5.तनाव एवं स्वास्थ्य का मनोवैज्ञानिक अध्ययन–प्रहलाद राम........ 21
6.पंचायती राज व्यवस्था, ग्रामीण विकास में महिलाओं की भूमिका–पल्लवी नंदी 24
7.पंचायती राज व्यवस्था एवं सहकारिता में समन्वय से ग्रामीण विकास–प्रीतम सिंह ठाकुर, ... 28
8.मनरेगा से बदली ग्रामीणों की दशा–इन्द्रकुमार साहू........ 32
9.आंबेडकरी नाटक : मूल्यचिंतन– डॉ.मंगेश बनसोड........ 36
10.सहज और अनौपचारिक शिक्षा की प्रासंगिकता–डॉ.प्रेरणा उबाळे 40
11.प्रसाद के साहित्य में पर्यावरणीय चेतना–डॉ.रेखा वर्मा........ 44
12.कार्यस्थल पर लैंगिक उत्पीड़न : मनो–सामाजिक दृष्टिकोण–शैलजा वर्मा 47
13.दूरस्थ शिक्षा प्रणाली की समाज एवं शिक्षा के प्रति गम्भीर चुनौतियाँ समाज भूमिका–डॉ.सिकन्दर लाल 50
14.विपिन बिहारी के कथा साहित्य में स्त्री–श्रीमती सुलक्षणा जिरोबे........ 52
15.लीलाधर जगूडी द्वारा लिखित काव्य संग्रह 'भय भी शक्ति देता है' का कथासार–रोहित महाजन........ 55
16.गुरु रविदास युगीन धार्मिक परिस्थिति का चित्रण–प्रा.डॉ.प्रवीण कांबळे 58
17.भारतीय आपदा प्रबन्धन में क्षमता निर्माण एवं प्रशिक्षण–डॉ.राजेन्द्र प्रसाद यादव........ 59
18.विकलांगजनों का सामाजिक समावेशनः मुद्दे और रणनीतियाँ–डॉ.राजेन्द्र प्रसाद यादव........ 63
19.नासिरा शर्मा की पर्यावरणीय चेतना–डॉ.यतीन्द्र सिंह 66
20.युवा आकांक्षाओं के समक्ष चुनौतियाँ: एक समाजशास्त्रीय विश्लेषण–डॉ.राजेन्द्र प्रसाद यादव........ 69
21.उग्रवाद प्रभावित क्षेत्रों में युवा केन्द्रित योजनाओंका कार्यान्वयन–डॉ.राजेन्द्र प्रसाद यादव 73
22. Investors' Awareness: A Precondition To Effective Market Presence-Dr. Ritika Asthana........77
23. Human Values In The Modern World-Vijay Kumar Jaiswal........80
24.गोस्वामी तुलसीदास के कृतित्व में अभिव्यंजित काव्य प्रयोजन–डा.कृपा किन्जल्कम्........ 83
25निजी तथा शासकीय माध्यमिक विद्यालयों के शिक्षकों की कार्य संतुष्टि का तुलनात्मक अध्ययन–डॉ.दीप्ति सिंह 86
26–'विस्थापित' में आदिवासी विमर्श..डॉ. बजरंग चौहान........ 93
27.भारतीय कृषि नीति : एक आर्थिक समीक्षा–डॉ.योगेन्द्र सिंह 97
28. 'उमर खै–याम' और हरिवंशराय बच्चन की 'मधुशाला'–डॉ.सूनिल यंशवत व्यवहारे 100
29.ग्रामीण साहित्य : एक दृष्टिक्षेप-प्रा.श्याम समर्थ डावळे........ 103
30.वैश्विक स्तर पर हिन्दी का योगदान–डॉ.संग्राम सोपानराव गायकवाड........ 106
31.मध्ययुगीन भारतात सुफी संप्रदायाचे योगदान–प्रा.एच.एम.शेख 109
32.अनुवाद : समय की मांग–प्रा.श्री.एच.एम.चौगले 113

ISSN-2454-6283

ISSSUE-8 VOL-1 IMPACT -5.955 ISSN-2454-6283 APRIL-JUNE-2017

32.अनुवाद : समय की मांग–प्रा.श्री.एच.एम.चौगले

अध्यक्ष हिंदी विभाग, स.का.पाटील सिंधुदुर्ग महाविद्यालय, मालवण,जि.सिंधुदुर्ग

आज अनुवाद एक महत्त्वपूर्ण विधा के रुप में अपना स्थान बना चुका है, साथ ही साथ उसका उत्तरोत्तर विकास होता जा रहा है। राष्ट्रीय और अंतरराष्ट्रीय स्तर पर आजकल अनेक भाषाएँ बोली और लिखी जाती है। आज 'वसुधैव कुटुंबकम' की संकल्पना साकार हो रही है। हमारे पास आज ऐसे उपकरण मौजूद है जिनके जरिए हम चंद क्षणों में दुनिया के दूसरे कोने में बैठे किसी प्रिय व्यक्ति से वार्तालाप कर सकते हैं। या उसे संदेश पहुँचा सकते हैं। ऐसे वैज्ञानिक क्रांति के युग में अनुवाद का महत्व बढ़ता ही जा रही है। अनुवाद को की तरफ सम्मान से देखा जा रहा है। आज अनुवाद को सर्जनात्मक साहित्य की तरह प्रथम दर्जे का साहित्य माना जा रहा है यह समय की देन हैं। इस अनुवाद को हम ठीक से जानें ।

अनुवाद का अर्थ :

अनुवाद शब्द 'अनु' 'वाद' से निर्मित है। 'अनु' का अर्थ है 'पीछे' और वाद का अर्थ है – 'कथन'। अर्थात किसी के कहे को फिर से कहना अनुवाद है। अंग्रेजी में इसे 'Translation' कहा जाता है। Translation शब्द 'Trans' और 'lation' से बना है। 'Trans' का अर्थ है 'आर–पार' या 'एक ओर से दूसरी ओर तक' और 'lation' का अर्थ है 'ले जाना', इस प्रकार ट्रान्सलेशन का अर्थ हुआ विचार या भाव को एक भाषा से दूसरी भाषा में ले जाना। डॉ. भोलानाथ तिवारी अनुवाद संबंधी अपने विचार व्यक्त करते हुए कहते हैं कि, – "भाषा ध्वन्यात्मक प्रतीकों की व्यवस्था है और अनुवाद है इन्ही प्रती कों का प्रतिस्थापन अर्थात भाषा के प्रतीकों के स्थान पर दूसरी भाषा के निकटतम समतुल्य और सहज प्रतीकों का प्रयोग ।"1

डॉ. सुरेश सिंहल अनुवाद की परिभाषा देने हुए कहते है–"एक भाषा की रचना के संदेश को यथा सम्भव समतुल्य और सहज अभिव्यक्ति द्वारा कथ्य एवं शैली के स्तर पर दूसरी भाषा में पुनः सृजित एवं संप्रेषित करना अनुवाद है।"2

अनुवाद का क्षेत्र अत्यंत विशाल है उसमें साहित्यिक अनुवाद जिसमें – कविता, उपन्यास, कहानी, नाटक, निबंध, आत्मकथा, आलोचना, संस्मरण आदि का अंतर्भाव होता है इसके अलावा साहित्येतर अनुवाद में – प्रशासन, वाणिज्य बँक, विज्ञान प्रौद्योगिकी जन संचार माध्यम, विधि, कम्प्यूटर, समाजशास्त्र, राजनीति शास्त्र कृषि और पर्यटन का अंतर्भाव होता है इन सभी क्षेत्रों में आज अनुवाद की जरूरत पड़ती हैं।

अनुवाद की आवश्यकता :

'अनुवाद' जिसे अंग्रेजी में Translation कहा जाता है, आज वह दुनिया की महत्त्वपूर्ण जरूरत बन गया है। विकास के इस दौर में अनुवाद महत्त्वपूर्ण भूमिका अदा करता है। दुनिया में लगभग 6 हजार भाषाएँ बोली और लिखी जाती है। उसमें से लगभग 1800 भाषाएँ भारत में बोली और लिखी जाती है। जाहिर है इन भाषाओं में ज्ञान का भंडार छिपा हुआ है। इस भंडार को सब के लिए उपलब्ध कराना अनुवाद का काम है। भारत की मान्यता प्राप्त भाषाओं में लगभग 19 भाषाएँ आती है। इन भाषाओं में विपुल मात्रा में साहित्य लेखन किया जाता है और हर भाषा में लिखा जाने वाला साहित्य सत्य–शिव–सुंदर की रक्षा करने और उसे वृद्धीगंत करने के लिए लिखा जाता है। इन भाषाओं में अनेक साहित्यकार लेखन करते हैं। इस पुरे साहित्य को देशभर के लोगों तक ले जाने का काम अनुवाद ही करता है।

दुनिया के महान विचारक अरस्तु, प्लेटो, कार्ल मार्क्स, महात्मा गांधी इन सबका साहित्य अपनी–अपनी भाषा में लिखा हुआ है। इस साहित्य को वैश्विक स्तर तक पहुँचाने का महत्त्वपूर्ण काम अनुवाद ही कर रहा है। इसी के साथ–साथ महान वैज्ञानिक गणिततज्ञ इनका साहित्य भी अनुवाद के जरीए ही

ISSN 2454-6283